

Nauki pomocnicze historii nowożytnej i najnowszej (XIX i XX w.). Stan i perspektywy

Uwagi poniższe mają skrótowy, sygnalizujący niektóre zagadnienia charakter i w założeniu mają stymulować dyskusję nad kondycją nauk pomocniczych historii XIX i XX w. i perspektywami jakie rysują się przed nimi u progu kolejnego tysiąclecia¹. Szereg kwestii pozwoliłem sobie pominąć, inne ledwie zasygnalizować, niektóre zagadnienia szczegółowe, jak sądzę zachęcające do dyskusji, zawarłem w materiałach uzupełniających (Załączniki 1-7).

Z żalem, chcąc ograniczyć rozmiary tekstu, pominąłem m. in. epigrafikę XIX i XX w., już chyba nie "małą", o bogatym dorobku w zakresie inwentaryzacji, opisu i analizy inskrypcji, przede wszystkim cmentarnych², ujmowanych zresztą w szerszym kontekście zabytkoznawczym i przestrzennym. Nie czując się kompetentnym w tej dziedzinie, chciałem zasygnalizować renesans heraldyki i jej rozwijające się nowe, "samorządowe" wcielenie.

W tej wypowiedzi chciałem pokrótce odnieść się do następujących zagadnień:

1. Dyskusyjność wyodrębniania nauk pomocniczych historii XIX i XX w. w grupę dyscyplin (podgrupę).
2. Nowe możliwości w zakresie gromadzenia, opracowywania i udostępniania źródeł.
3. Archiwistyka historyczna.
4. Prasoznawstwo historyczne.
5. Edytorstwo historyczne.
6. Źródła opisowe. Memorialistyka i epistolografia.

¹ Tekst poniższy jest poprawioną i zaktualizowaną wersją referatu wygłoszonego w dniu 16 września 1999 r. na XVI Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich we Wrocławiu w ramach X Sympozjum *Nauki pomocnicze historii (XVI Powszechny Zjazd Historyków Polskich we Wrocławiu 15 - 18 września 1999. Przełomy w historii*, Wrocław 1999, s. 30). Z powodów nieznanych autorowi, mimo zapewnień (i wypłacenia honorarium) nie został on opublikowany w zbiorze materiałów pozjazdowych. W tekście, przypisach oraz załącznikach zostały dodatkowo uwzględnione możliwości wykorzystania dorobku nauk pomocniczych historii XIX i XX w. do badań nad dziejami wsi polskiej i społeczeństwa wiejskiego.

² Zarówno treść inskrypcji nagrobkowych jak i formy upamiętniania pochówków to cenne źródła do dziejów mikroregionów i ich mieszkańców. Same zaś cmentarze mogą być ważnymi obiektami turystycznymi w wielu gminach i wsiach. Podobnie, jeśli idzie o kapliczki i krzyże przydrożne.

7. Źródła audiowizualne.

8. Dydaktyka nauk pomocniczych historii XIX i XX w.

Na koniec pozwoliłem sobie na sformułowanie kilku wniosków.

1. Dyskusyjność wyodrębniania nauk pomocniczych historii XIX i XX w. w grupę dyscyplin (podgrupe)

Poglądy dotyczące badań źródeł z XIX i XX w. sprowadzały się początkowo do postulatów rozbudowy tradycyjnego warsztatu mediewistów, kontynuacji, "przedłużenia" tradycyjnych nauk pomocniczych historii, czego pewnym odbiciem stawało się proponowane nazewnictwo niektórych dyscyplin (paleografia - neografia, epigrafika - mała epigrafika) lub dodawanie przymiotnika "nowożytna" do nazwy klasycznej (dyplomatyka, numizmatyka). Myśl o wyodrębnieniu grupy dyscyplin, swoistej autonomii nauk pomocniczych zajmujących się źródłami z XIX i XX w. pojawiła się na gruncie polskim już siedem dziesięcioleci temu w artykule Andrzeja Zanda³. Po wojnie Ireneusz Ihnatowicz w licznych wypowiedziach, w tym także referatach na Zjazdach Historyków Polskich, najobszerniej uargumentował potrzebę ich powołania do życia, określił zakres i zadania, zaproponował nazwy⁴. Nie negując potrzeby korzystania z dorobku dyscyplin zajmujących się źródłami z wcześniejszych okresów, Ireneusz Ihnatowicz argumentował (upraszczając):

1. Że wzrosła "masa" źródeł, historyk nie jest w stanie sprostać ich selekcji, musi mieć jednak wpływ i orientację w metodach pracy służb archiwalnych, bibliotecznych i muzealnych.
2. Pojawiły się w XIX i XX w. nowe gatunki źródeł, niektóre potencjalnie bardzo obiecujące.
3. Istnieją potrzeby dydaktyczne w zakresie nauk pomocniczych historii XIX i XX w.

Argumentacja dotycząca kwestii pierwszej została osłabiona, zaś uwagi o obfitości źródeł do dziejów XIX i XX w. opatrzone licznymi (i słusznymi) zastrzeżeniami w opublikowanym później skrypcie tegoż autora⁵. Nowe gatunki źródeł takie jak np. fotografia, film, nagranie dźwięku, dokumentacja techni-

³ O potrzebie specjalnej metodologii dla historii nowożytnej i nowych nauk pomocniczych, „Kwartalnik Historyczny”, t. XLIII, 1929, s. 193 - 209.

⁴ M.in. Zakres i zadania nauk pomocniczych historii nowożytnej i najnowszej [w:] VII Powszechny Zjazd Historyków Polskich. Referaty i dyskusje, t. XI. Nauki pomocnicze historii, Warszawa 1962, s. 99 - 142; Nauki pomocnicze historii a sprawa warsztatu historyka czasów najnowszych, „Dzieje Najnowsze”, 1969, s. 115 - 122; Wpływ nowszych źródeł na kształtowanie się metod badawczych historii [w:] Pamiętnik XII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich, Katowice 1979, t. I, s. 83 - 90.

⁵ Nauki pomocnicze historii XIX i XX wieku, Warszawa 1990, ss. 204.

czna, dokument elektroniczny a nawet znaczek pocztowy, czy etykieta zapalczana - są obiektywną rzeczywistością. Dyskusyjne mogą być potrzeby historyków w zakresie ich wykorzystania, zagadnienia, które można badać w oparciu przede wszystkim o nowe gatunki źródeł, powstałe w XIX i (lub wyłącznie) w XX w. Innymi słowy mówiąc są to źródła potencjalne, o ich efektywności już decydują i decydować będą historycy.

Potrzeby dydaktyczne w zakresie nauk pomocniczych historii XIX i XX w. oznaczały wyodrębnienie zajęć obejmujących te dyscypliny na uczelniach i potrzebę ich prowadzenia przez wyspecjalizowaną kadrę.

Nieco odmienne stanowisko zaprezentował Józef Szymański⁶, zwracając uwagę, iż w świetle ówczesnego stanu badań można mówić raczej o metodach pomocniczych historii w odniesieniu do źródeł XIX i XX w., nie kwestionował jednak potrzeby "oddzielenia nauk pomocniczych, w warunkach polskich zajmujących się pewnymi typami źródeł występujących do końca XVIII w., od nauk pomocniczych w pełni nowożytnych [...]". I zaraz stwierdzał: "Oczywiście jest to problem jednak przyszłości, chociaż może już niedalekiej". Czy ta przyszłość jest już teraźniejszością? Sądzę, że tak.

Na marginesie warto zauważyć iż stosunkowo nowym zjawiskiem jest możliwość zastosowania różnych nośników i technik zapisu do jednego gatunku źródła. Dotyczy to zwłaszcza szeroko rozumianej twórczości publicystycznej. Np. wywiad może być opublikowany w gazecie czy czasopiśmie, stanowić fragment książki, czy też całą książkę (wywiad-rzeka). Może zostać nagrany w stacji radiowej czy też na ulicy, zarejestrowany wraz z obrazem w studio telewizyjnym lub w plenerze, umieszczony w sieci Internetu, gdzie "obrośnie" uwagami i polemikami. Oczywiście technika rejestracji i jej okoliczności nie mogą być dla historyka obojętne.

2. Nowe możliwości w zakresie gromadzenia, opracowywania i udostępniania źródeł

Żyjemy w dobie rewolucji informatycznej. Daleki jestem od huraoptyizmu w stosunku do możliwości jakie niesie zastosowanie komputerów i sieci informatycznych, zwłaszcza Internetu w pracy historyków. Jednak nie sposób nie dostrzec szans jakie rysują się przed nimi a także, archiwistami, pracownikami bibliotek i muzeów. Należą: do nich gromadzenie i łatwy dostęp do baz danych bibliograficznych, komputerowa inwentaryzacja zbiorów i zasobów, wreszcie gromadzenie samych zbiorów czy zasobów "wczytywanych" do pamięci komputerowych w formie elektronicznych przekazów obrazów, tekstów, także w formie zapisów fonicznych i video. Możliwość znacznego przyspieszenia owe-

⁶ *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 1983, s. 11 - 12.

go "wczytywania" poprzez użycie skanerów i przetworzenie obrazu tekstu (nawet niektórych tekstów pisanych odręcznie) w tekst zidentyfikowany przez program komputerowy jako tekst (np. programy typu Recognita lub Fine Reader), co umożliwia jego szybką obróbkę, np. opracowanie edytorskie. Istnieją techniczne możliwości wymiany zarejestrowanych danych w obrębie sieci komputerowych, pomiędzy instytucjami, nawet osobami prywatnymi. Łączy telefoniczne i modeń umożliwiają wprowadzanie materiałów źródłowych do Internetu i "ściąganie" ich z sieci. Dalsze możliwości to komputerowe porównywanie dokumentów: wyszukiwanie jednakowych fragmentów, powtarzających się nazwisk, nazw geograficznych i politycznych, terminów. Wspominając o tych elektronicznych możliwościach, nie zapominajmy także o upowszechnianiu się mniej skomplikowanych urządzeń powielających (kopiarki)), w tym także przenośnych i do użytku indywidualnego oraz prawdziwych komputerów osobistych, zwanych nie za bardzo z polską laptopami⁷ czy notebukami.

3. Archiwistyka historyczna

Ogromny postęp w archiwistyce w ostatnich dziesięcioleciach nakazuje widzieć w niej kolejną dyscyplinę samodzielną, która jak niegdyś archeologia "wybiła się na niepodległość" w stosunku do nauki historycznej. Określiła, na gruncie polskim swój przedmiot i zakres (Bohdan Ryszewski), powstały nowoczesne podręczniki (Czesława Biernata, Haliny Robótki, Bohdana Ryszewskiego i Andrzeja Tomczaka), archiwistyka jest od dawna kierunkiem odrębnych studiów uniwersyteckich. Tym niemniej liczba historyków korzystających z archiwów jest tak duża, że nadal aktualna jest potrzeba (w znacznej mierze dydaktyczna) stworzenia dla historyków "krótkiego kursu" i to odnoszącego się tylko do części dorobku archiwistyki, tych jej elementów które okazują się niezbędne historykowi na etapie docierania do materiałów archiwalnych (podstawowe pojęcia i zasady archiwalne, korzystanie z pomocy archiwalnych), a ponadto dotyczą rozwoju form kancelaryjnych i archiwalnych. W formie skondensowanej postulaty te zrealizował już Józef Szymański w swym podręczniku nauk pomocniczych historii (rozdział *Nauka o archiwach*). Nazwa dyscypliny mogłaby brzmieć "archiwistyka historyczna" (analogia do geografii historycznej, statystyki i demografii). Z natury rzeczy dyscyplina ta dotyczy przede wszystkim zasobów z XIX i XX w., bo to one przeważają w archiwach. Istotne byłoby wykorzystanie rozwijającego się dorobku archiwistów w zakresie budowy komputerowych baz danych i innych pomocy archiwalnych

⁷ Wersja „wiejska” nazwy tego urządzenia prezentowana w serialu „Złotopolscy” przez Zenka (Bartłomiej Topa) to „LAPTOK”.

tworzonych na nośnikach elektronicznych. Perspektywy w tym zakresie są obiecujące i związane także z edytorstwem historycznym i prasoznawstwem historycznym (znaczące zasoby dawnej prasy przechowywane są w zbiorach bibliotecznych archiwów).

4. Prasoznawstwo historyczne

O ile pozwalam sobie, idąc jak mi się wydaje, w ślad za postulatami Józefa Szymańskiego, proponować wyodrębnienie archiwistyki historycznej jako jednej z nauk pomocniczych historii XIX i XX w., o tyle dostrzegam odmienną genezę kolejnej dyscypliny po części już także "mocnej" - prasoznawstwa historycznego. W jego skład wchodzi z dorobku prasoznawstwa ogólnego, dyscypliny zajmującej się przede wszystkim prasą współczesną, terminologia i zasady tworzenia tekstów, stron i całych wydawnictw prasowych, a ponadto metody analizy zawartości prasy, m. in. badanie tzw. stopnia uwidocznienia. Nauka historyczna wnosi dość poważny dorobek w zakresie badań nad dziejami prasy, liczne studia, monografie i syntezy z czterotomową *Historią prasy polskiej*, pod red. Jerzego Łojka na czele. Głównym zadaniem prasoznawstwa historycznego staje się jednak wypracowanie na gruncie badań podstawowych jak i w wymiarze syntetycznym wskazówek do wykorzystywania prasy jako źródła historycznego, zwłaszcza w badaniach wykraczających poza dzieje czasopiśmiennictwa. Niewątpliwie prasa powinna okazać się źródłem ważnym i wartościowym w badaniach dziejów społeczności lokalnych. Szkoda jednak że, w przeciwieństwie np. do Węgier, w XIX i XX w. na ziemiach polskich ukazywało się tak mało lokalnych gazet i czasopism.

Wydaje się, że historyk podejmujący się bardziej kompleksowego wykorzystania przekazów prasowych w swych badaniach powinien orientować się w takich zagadnieniach jak: terminologia prasoznawcza, cechy prasy, rodzaje wydawnictw prasowych, funkcje prasy, ograniczenia prawne i pozaprawne jej wolności, zasady i techniki analizy zawartości gazet i czasopism, metodyka kwerend prasowych, dzieje prasy i dziennikarstwa.

Należy zwrócić uwagę, iż mimo niewątpliwego postępu badań źródłowych, prasa to nadal źródło niedoceniane, uznawane za kłamliwe, trudne w wykorzystaniu. Ale to źródło o wielkich możliwościach dla dziejów ostatnich stuleci, zwłaszcza do badania dziejów prasy i propagandy; dostarcza "przy okazji" poszukiwania materiałów do określonego zagadnienia, wielu wiadomości ogólnych. Poczucie znaczenia i trwałości przekazów prasowych nie obce jest też niehistorykom. Wielka gwiazda filmowa, Anna Scott (Julia Roberts) w filmie *Notting Hill* (reżyser Roger Michell), gdy kochanek William Thacker (Hugh Grant) perswaduje jej, że czytelnicy prasy szybko zapomną o ujawnionym właśnie ich romansie, odpowiada "gazety są wieczne" i stwierdza, że romans ten zostanie umieszczony w dziennikarskich bazach danych i odtąd

wszelkie teksty na jej temat będą o nim wspominać.

Barierami w korzystaniu z prasy są: niejednokrotnie zły stan zachowania, trudności w odnalezieniu tytułów odpowiadających na określone pytania badawcze, pracochłonność badań. Trudności te wydają się obecnie do przewyciężenia, rysuje się przede wszystkim potrzeba i możliwość stworzenia centralnej ewidencji zbiorów prasy w Polsce, następnie "publikacja" źródeł prasowych poprzez ich skanowanie i edycje na płytach cd. Dalszym etapem może być indeksowanie tych edycji w oparciu o klucze kategoryzacyjne zapożyczone z prasoznawstwa ogólnego i zmodyfikowane pod kątem potrzeb badań historycznych. Widoczna jest potrzeba obszerniejszej syntezy dziejów prasy PRL (być może jako kolejnego - piątego - tomu *Historii prasy polskiej*).

5. Edytorstwo historyczne

Dyscyplina ta, tu omawiana głównie w aspekcie publikacji źródeł dokumentowych i aktowych, ma poważne osiągnięcia, w odniesieniu do materiałów z XIX i XX w. W ostatnich latach obserwujemy niemal zanik wielkich przedsięwzięć edytorskich podejmowanych dla celów naukowych, natomiast liczne są wydawnictwa źródeł z historii najnowszej, gdzie cel naukowy odchodzi na plan dalszy, zaś na czoło wysuwają się kwestie polityczne (w tym chęć udostępnienia dokumentów, które nie mogły być opublikowane w czasach PRL). Liczne były w ostatnich latach edycje o popularnonaukowym charakterze a zwłaszcza przeznaczone do celów dydaktycznych, na czele z czterotomową edycją PWN⁸. Rozwojowi edytorstwa dydaktycznego sprzyja szersze zainteresowanie kształtowaniem umiejętności analizy źródeł wśród uczniów i wprowadzenie tematu (zadania) z tekstami źródłowymi do zestawów maturalnych z historii. Warto zauważyć, iż czasami, w wydawnictwie o charakterze dydaktycznym spotykamy materiały nigdzie dotąd nie publikowane, a nawet takie które w ogóle jeszcze nie weszły do obiegu naukowego.

Analizując, dotyczące także źródeł z XIX i XX w., uwagi Józefa Szymańskiego, odnoszące się do edytorstwa historycznego, można dziś rozszerzyć listę celów edytorstwa i odpowiadających tym celom rodzajów wydawnictw źródłowych: Są to więc wydawnictwa naukowe: źródła w językach oryginalnych, na ogół bez tłumaczeń (w tytułach i podtytułach napotykamy sformułowania: *Dokumenty*; *Dokumenty i materiały*; *Materiały archiwalne*; *Zbiór dokumentów*; *Źródła do dziejów ...*; *Źródła do historii ...*). Drugą grupę stanowią

⁸ *Wiek X - XV w źródłach*, *Wiek XVI - XVIII w źródłach*, *Wiek XIX w źródłach*, *Wiek XX w źródłach* - co przy mniej więcej jednakowych rozmiarach poszczególnych tomów wskazuje na proporcje preferujące dwa ostatnie stulecia. Warto także zwrócić uwagę, jak niewielka ilość prezentowanych w dwóch ostatnich tomach tekstów dotyczy szeroko rozumianej problematyki wiejskiej.

wydawnictwa dydaktyczne - teksty źródłowe: w tłumaczeniu (jako materiał załącznikowy do podręczników historii dla szkół podstawowych i średnich, specjalne wydawnictwa źródłowe dla szkół średnich i wyższych). Trzecią - popularyzatorskie (niektóre jednak zaznaczają we wstępach swój naukowy charakter): źródła w tłumaczeniu z języków obcych, czasami obok siebie teksty w języku oryginału i tłumaczenie (w tytule lub podtytule spotyka się określenia: *Wypisy, Wypisy źródłowe*). Kolejna grupa edycji ma charakter polityczno-propagandowy, np. ta która dotyczy tzw. sprawy Józefa Oleksego), są to tzw. księgi kolorowe (białe, błękitne, czarne itp.): tłumaczenia z języków obcych, oprawa edytorska czasami narzucająca interpretację źródeł. Ostatnią grupą stanowią edycje dla celów praktycznych i bieżących, np. kodeksy praw, konstytucje, ustawy publikowane w "Monitorze Polskim", "Dzienniku Ustaw" i "Dziennikach Urzędowych" - bez oprawy edytorskiej.

Potrzeba nieco odmiennie niż dla źródeł z okresów wcześniejszych instrukcji wydawniczej dla źródeł z XIX i XX w. była uzasadniana już wielokrotnie głównie przez Ireneusza Ilnatowicza. Obecnie należałoby dążyć do opracowania instrukcji wydawniczych i to osobnych (albo jednej z podaniem wariantów) dla różnych typów wydawnictw źródłowych. Wydaje się kwestią niedalekiej przyszłości przeniesienie istniejących wydawnictw źródeł z XIX i XX w. na płyty cd oraz powstanie nowych, wyłącznie na tym nośniku. Cytowanie źródeł będzie niezmiernie ułatwione. Pozostaje kwestią otwartą na ile powiększą się możliwości krytycznej i porównawczej analizy źródeł a na ile skłonności kompilatorskie.

6. Źródła opisowe. Memorialistyka i epistolografia

Źródła opisowe (narracyjne) - to takie przekazy, które w sposób pośredni (poprzez narratora, który najczęściej pisze w pierwszej osobie) odbijają rzeczywistość, zarazem ją zniekształcając, zabarwiając emocjonalnie i prezentując własny (osobisty) stosunek narratora do opisywanych wydarzeń, połączony częstokroć z oceną tych wydarzeń, postaci, własnej roli.

Obie dyscypliny (memorialistyka i epistolografia) uwzględniane były dotychczas w ramach bibliologii historycznej (I. Ilnatowicz - źródła biblioteczne, podrozdział tekst literacki). Dla dwu ostatnich stuleci zwłaszcza memorialistyka wydaje się być istotną dla historyków. Niewątpliwe są osiągnięcia w zakresie publikacji naukowych, krytycznych edycji źródeł pamiętnikarskich, zwłaszcza w serii *Biblioteka Pamiętników Polskich i Obcych i Biblioteka Syrenki* (PIW), a także edycjach Ossolineum i PWN. Ciekawe uwagi, nieraz bardzo krytyczne, o możliwościach wykorzystania tych źródeł zamieściło w licznych artykułach "Pamiętnikarstwo Polskie". Ogromna oferta księgarska w zakresie literatury pamiętnikarskiej, pozostaje zresztą w pewnym sprzężeniu zwrotnym z potrzebami czytelnickimi. Niemal wszystkie grupy społeczne i

zawodowe mają, obejmujące różne okresy edycje pamiętników zbiorowych, będących pokłosiami konkursów pamiętnikarskich lub szeroko propagowanych akcji gromadzenia źródeł narracyjnych o określonym charakterze. Wybitni piłkarze, mężowie stanu (a także kobiety pozostające z nimi w dobrych stosunkach) i inni, którym obce są zawilosci narracji i języka korzystają z umiejętności copywriterów przy tworzeniu swych memuarów, co wymaga od historyka odmiennego podejścia do kwestii autorstwa przekazów.

Liczne odmiany gatunkowe w tej grupie źródeł wymagają refleksji dotyczącej ich genezy, zawartości, możliwości w zakresie krytyki. Istnieje tu potrzeba dokładniejszego zdefiniowania na potrzeby historyków, poszczególnych pojęć, czego niestety nie czynią precyzyjnie słowniki językowe i terminów literackich. Wydawcy zaś niejednokrotnie umieszczają w tytule określenie "wspomnienia" a w podtytule "pamiętnik" i na odwrót, lub jak w przypadku *Pamiętników* Ignacego Jana Paderewskiego, uczciwie zamieszczają na początku tekstu notkę autora, z której wynika że mamy do czynienia z autobiografią.

Na uboczu, w moim odczuciu, mimo interesujących uwag Ireneusza Ihnatowicza, zawartych w jego skrypcie, pozostają zagadnienia wykorzystania w badaniach nad dziejami XIX, ale zwłaszcza XX w. literatury, tej naprawdę pięknej i tej niekoniecznie pięknej - powieści, wierszy, literatury faktu, piosenki. Są na ten temat opracowania filologów a zwłaszcza etnografów i etnologów (ogromną literaturą obrosło dzieło W. Reymonta, *Chłopi*), ale i historycy mogą wiele skorzystać, analizując np. *Widnokrąg*, Wiesława Myślińskiego czy piosenki-felietony Wojciecha Młynarskiego albo *Autobiografię* zespołu Perfect. Zadaniem nie tylko dla historyka byłoby zbadanie w jakim stopniu mentalność polskiego chłopca lat 70. XX w. odzwierciedla tekst piosenki *Chłop żywemu nie przepuści*, śpiewanej przez Kazimierza Grześkowiaka

7. Źródła audiowizualne

Jednym z wydawałoby się najsilniejszych argumentów dotyczących powołania do życia grupy dyscyplin pomocniczych dla badań nad dziejami XIX i XX w. było pojawienie się nowego sposobu rejestracji rzeczywistości, zapisu obrazu i dźwięku za pośrednictwem urządzeń technicznych. Mimo poświęcania coraz większej uwagi źródłom audiowizualnym, ich wykorzystanie w badaniach historycznych nie przybrało jak dotychczas szerszego zakresu. Stosunkowo bogata literatura, dotycząca zwłaszcza filmu, powstała przede wszystkim w związku z konferencjami nauk pomocniczych i XI Powszechnym Zjazdem Historyków Polskich w Toruniu (1974), na którym nad referatem Janusza Rulki obradowało osobne Sympozjum "5". W skrypcie I. Ihnatowicza kilkunastostronicowy fragment zatytułowany *Dokumentacja fotograficzna i fonograficzna* koncentruje się raczej na genezie i dziejach tych materiałów. Trudno jest dziś zaproponować nawet nazwę dla dyscypliny, której potrzebę istnienia na

ogół się dostrzega, wraz z jej niedorozwojem. Określenie "audialistyka historyczna" brzmi co najmniej dziwnie, inne: dokumentacja audialna, źródła foto-fono-kino (plus video i komputery), źródła o mechanicznym (elektronicznym) systemie rejestracji danych - także są niezadowolające.

Poza fotografią, źródła audiowizualne są jeszcze dla historyka "niewygodne", wymagają dla odtworzenia aparatury, czasami też już rzadkiej i zabytkowej. Są niewątpliwie świetnym materiałem ilustracyjnym (film, nagranie dźwiękowe) ale dla audycji telewizyjnych czy radiowych oraz jako materiały dydaktyczne, które urozmaicają tok lekcji historii. Wydaje się jednak, że wobec narastania zbiorów materiałów audiowizualnych, choć i procesy źródłoniszczące intensyfikują się (losy Filмотeki Polskiej), nie unikniemy rozwoju badań podstawowych i idącej w ślad za nimi ogólniejszej, popartej konkretnymi przykładami, refleksji źródłoznawczej dotyczącej tych przekazów. Zapewne ich wykorzystanie skupiać się będzie na takich elementach rzeczywistości, które z trudem poddają się słownemu opisowi (ruch, kolor, dźwięki) oraz materiałach ukazujących wydarzenia nie zarejestrowane przez inne gatunki źródeł (tu przykładem, ale ze znakiem zapytania, mogą być tzw. taśmy gen. Czesława Kiszcza z rozmów w Magdalence). Niewątpliwie potrzebne jest także wypracowanie systematyki gatunków źródeł występujących w tej grupie i precyzyjne określenie ich cech.

Ale i filmy fabularne, te "z epoki", mogą okazać się godne uwagi historyków. Np. reżyserowane przez Sylwestra Chęcińskiego filmy *Sami swoi* czy *Kochaj albo rzuć*, to bardzo sugestywne i nasycone nie tylko humorem ale i autentyzmem, obrazy wsi na Ziemiach Odzyskanych w 2. poł. XX w.

8. Zagadnienia związane z dydaktyką nauk pomocniczych historii XIX i XX w.

Niewątpliwie potrzeba prowadzenia zajęć z nauk pomocniczych historii XIX i XX w. znalazła już rację bytu na naszych uczelniach, na ogół też prowadzą je specjaliści, którzy "siedzą" w źródłach tych okresów. Programy tych zajęć różnią się znacznie od siebie, co wynika przede wszystkim z ilości godzin przeznaczonych na zgłębienie tej problematyki przez studentów i oczywiście zainteresowań prowadzącego. Istotnym uzupełnieniem kursu podstawowego muszą być, przy ograniczaniu liczby godzin, zajęcia proseminaryjne i seminarium magisterskie.

Nie wydaje się już wystarczający skrypt Ireneusza Ihnatowicza, czy wcześniejszy Kazimierza Bobowskiego, Krzysztofa Burskiego i Bronisława Turoń⁹, istnieje nadal, podnoszona już niejednokrotnie, potrzeba przygotowania

⁹ *Encyklopedia nauk pomocniczych historii nowożytnej i najnowszej*, Wrocław 1976.

nowego, a w stosunku do podręcznika Józefa Szymańskiego uzupełniającego wydawnictwa. Powinno ono uwzględnić i w szerszym niż dotychczas zakresie scharakteryzować, przede wszystkim źródła audiowizualne, prasowe, pamiętnikarskie i muzealne a także wprowadzać zagadnienia technik multimedialnych. Niezbędne jest uzupełnienie go o możliwie pełną bibliografię publikacji dotyczących nauk pomocniczych historii XIX i XX w. Rysuje się potrzeba, a także i możliwość, przygotowania multimedialnego zestawu pomocy naukowych, głównie przykładów najcenniejszych i najciekawszych źródeł, które w formie rejestracji obrazu zostaną "opublikowane" na płycie cd. Nie należy jednak zapominać o konieczności "przeżycia" przez studenta kontaktu z autentycznym: dokumentem archiwalnym, rękopisem bibliotecznym, zabytkiem kultury materialnej i sztuki. Dobrą do tego okazją były wycieczki programowe i studenckie obozy naukowe, lecz mizéria finansowa uczelni (przynajmniej mojej - UŁ) i trudności z pozyskaniem sponsorów, położyły im kres.

Wnioski

Problem nauk pomocniczych historii nowożytnej i najnowszej (XIX i XX w.), ich odrębności jako grupy dyscyplin odchodzi, moim zdaniem, na plan dalszy, a może do przeszłości.

Nie ulega wątpliwości nierównomierność rozwoju nauk pomocniczych historii XIX i XX w. Wiąże się ona w znacznym stopniu z genezą poszczególnych dyscyplin. Jedne bowiem kształtują się niejako w sposób naturalny w rezultacie badań źródłoznawczych, inne (filatelistyka) rozwinęli kolekcjonerzy, a nie historycy, jeszcze inne mają po części charakter potencjalny, ich tworzenie zaczyna się bowiem od dostrzeżenia obiecujących źródeł i ogólnych uwag dotyczących możliwości ich wykorzystania.

Najbardziej wyraźnie rysuje się potrzeba dydaktycznego wyodrębniania tych dyscyplin jako bloku w kursie uniwersyteckim i nowego podręcznika. Zapewne proponuje on także nową systematykę źródeł dla ostatnich stuleci.

Selekcja źródeł, którą proponowano jeszcze niedawno jako zadanie przede wszystkim dla archiwistów i edytorów z chwilą udostępnienia w szerszym zakresie zasobów, zwłaszcza archiwalnych, częściej chyba będzie dokonywana przez samego historyka, którego wspomagać będzie kaskadowy system ewidencji przekazów dostarczonych mu na nośnikach elektronicznych (Internet, płyty cd). Czy możemy mówić o oszałamiających perspektywach? Znak zapytania wiąże się przede wszystkim z bezradnością instytucji naukowych i ich pracowników wobec kosztów jakie trzeba ponieść na sprzęt, a zwłaszcza jego modernizację, programy i nośniki, wyszkolenie kadry. Tylko tyle i aż tyle jest potrzebne aby wprowadzić informacje o zasobach źródeł i same źródła do wirtualnej rzeczywistości. A potem czerpać z owych zasobów.

W sensie technicznym wykonalna jest internautyka historyczna: możliwość "ściągnięcia" do miejsca pracy, w instytucji naukowej lub w domu, materiałów ściśle historycznych (dokumentów różnej proveniencji i w różnorodnych formach). Czy zaowocuje to refleksjami źródłoznawczymi? Zapewne tak. Dziś także możliwe jest wykorzystanie w badaniach historii współczesnej oficjalnych stron internetowych, np. rządu, partii politycznych, organizacji społecznych, grup terrorystycznych, hobbystycznych itp., jak też prowadzenie poprzez Internet czy pocztę elektroniczną dyskusji i polemik.

Załącznik 1.

Archiwistyka historyczna - zakres dyscypliny

1. Archiwistyka - przedmiot, zakres, podział.
2. Podstawowe pojęcia:
 - a) archiwum - różne znaczenia pojęcia, sieć archiwalna,
 - b) archiwalia,
 - c) zasób archiwalny (narodowy, państwowy, zasób określonego archiwum, miary wielkości zasobów, zasada pertynencji - przynależności terytorialnej))
 - d) zespół archiwalny - definicja, zasada proveniencji (przynależności zespołowej),
 - e) jednostka archiwalna (inwentarzowa) - postać fizyczna jednostki, charakterystyka jednostki w inwentarzu zespołu,
 - f) akt - definicja (różnica w stosunku do dokumentu),
 - g) pomoce archiwalne (ewidencyjne):
 - informatory o zasobach (ogólne, tematyczne, dotyczące zasobu jednego archiwum),
 - przewodniki - po zasobie jednego archiwum, po grupie zespołów lub zespole złożonym,
 - inwentarze zespołów archiwalnych,
 - inne klasyczne (sumariusze, repertoria, skorowidze),
 - informatyka archiwalna i możliwości jej wykorzystania przez historyków.
3. Rozwój form kancelaryjnych i archiwalnych.
4. Sieć archiwalna w Polsce:
 - a) Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, archiwa centralne (AGAD, AAN, ADM), archiwa wojewódzkie, oddziały terenowe,
 - b) archiwa wydzielone i ich sieci archiwalne (CAW, CAMSZ, CAMSWiA),
 - c) archiwa z powierzonym zasobem - szkoły wyższe i towarzystwa naukowe, np. Archiwum PAN,
 - d) archiwa kościelne: archidiecezjalne i diecezjalne, parafialne, zakonne,
 - e) archiwa państwowej administracji terenowej i samorządowe,
 - f) archiwa prywatne.
5. Metoda poszukiwań archiwalnych.
6. Przepisy i zasady korzystania z archiwów i archiwaliów.

Prasoznawstwo historyczne - zarys zakresu dyscypliny

1. Pojęcie prasy (różnorodność definicji, podawanie najważniejszych cech prasy w ramach definicji, prasa drukowana, prasa multimedialna - radio, telewizja, Internet).
2. Cechy prasy: podstawowe: periodyczność, ciągłość, kolektywne przygotowywanie treści, zamiar publikacyjny (określony lub nie poprzez tytuł), i z punktu widzenia prasoznawstwa ogólnego drugorzędne lecz istotne przy krytyce źródła: format, objętość, szata graficzna, układ, winieta tytułowa, stopka redakcyjna, cena.
3. Rodzaje wydawnictw prasowych:
 - ze względu na periodyczność - prasa codzienna (dzienniki, gazety) i periodyczna (czasopisma) - tygodniki, dwutygodniki, miesięczniki, dwumiesięczniki, kwartalniki, półroczniki, roczniki,
 - wiek i płeć czytelników - prasa dziecięca, młodzieżowa, dla dorosłych, kobieca, dla mężczyzn,
 - zakres podawanych informacji - prasa ogólnoinformacyjna i specjalistyczna (pisma opiniotwórcze, kulturalne, naukowe, dla hobbystów, prasa polityczna, pisma o charakterze społecznym, ekonomicznym).
4. Podstawowe funkcje prasy: funkcja informacyjna, funkcja oddziaływania na opinię publiczną (oddziaływanie agitacyjne - propagandowe, oddziaływanie dydaktyczne, wychowawcze, oddziaływanie komercyjne - poprzez ogłoszenia i reklamy), funkcja odzwierciedlania (wyrażania) opinii publicznej: sondaże, ankiety, badania opinii, listy czytelników.
5. Ograniczenia wolności prasy - formalne: prawo prasowe i cenzura (prewencyjna, represyjna, mieszana - prewencyjno-represyjna), ograniczenia związane z wydawcą (polityczne i ekonomiczne), nieformalne: powiązania ekonomiczne, polityczne, osobiste.
6. Analiza zawartości prasy:
 - określenie ilości i objętości publikacji dotyczących danego zagadnienia badawczego,
 - analiza funkcji nadanych i spełnionych (ankiety, sondaże),
 - analiza czytelnictwa (badania rynku prasowego),
7. Kwerenda prasowa:
 - wyszukanie odpowiedniego tytułu (tytułów) prasowego,
 - wstępne rozpoznanie ilości i jakości materiału źródłowego (wstępne badanie sondażowe),
 - opracowanie kwestionariusza badawczego,
 - próbne zastosowanie kwestionariusza i jego udoskonalenie,
 - właściwa kwerenda,

- systematyzacja materiału uzyskanego poprzez kwerendę.
8. Dzieje prasy i dziennikarstwa. Dorobek prasoznawstwa historycznego.

Załącznik 3.

Prasoznawstwo historyczne - próba systematyzacji możliwości wykorzystania prasy w badaniach historycznych

1. Prasa jako źródło (pierwszoplanowe) do swych własnych dziejów:
 - a) winiety tytułowe - daty, ceny, adresy,
 - b) stopki redakcyjne - personalia, podział obowiązków,
 - c) układ, szata graficzna,
 - d) podpisy pod publikacjami, życiorysy dziennikarzy i innych twórców prasy,
 - e) analiza zawartości pod kątem treści przekazów i ich typów,
 - f) konflikty z cenzurą lub władzami administracyjnymi i policyjnymi w wersji strony zainteresowanej.
2. Prasa źródłem (uzupełniającym) do dziejów cenzury:
 - a) informacje o sankcjach (grzywny, zawieszenia),
 - b) ślady działalności cenzury (zamazania tekstów i tytułów, białe plamy),
 - c) artykuły wspomnieniowe o zatargach z cenzurą.
3. Prasa źródłem (pierwszoplanowym) do badania działalności propagandowej:
 - a) artykuły wstępne "z tezą", oceny i komentarze,
 - b) urzędowe obwieszczenia, manifesty i apele,
 - c) propaganda wizualna: plakaty prasowe, karykatury, fotografie przywódców.
4. Prasa jako źródło do dziejów politycznych (przydatność poszczególnych tytułów prasowych bardzo zróżnicowana):
 - a) programy ugrupowań politycznych, teksty wystąpień oficjalnych,
 - b) bieżąca kronika działalności poszczególnych partii i stronnictw, reportaże z wydarzeń politycznych (wiece, rozmowy, demonstracje, zajścia),
 - c) polemiki prasowe, dyskusje, ścieranie się poglądów politycznych,
 - d) oceny sytuacji politycznej (artykuły wstępne, komentarze, prognozy rozwoju wydarzeń),
 - e) sylwetki działaczy politycznych (artykuły biograficzne, wywiady),
 - f) relacje i fragmenty wspomnień działaczy politycznych i innych świadków wydarzeń politycznych.
5. Prasa jako źródło do badania zagadnień społecznych (przydatność poszczególnych tytułów prasowych bardzo zróżnicowana):
 - a) programy, statuty, apele stowarzyszeń społecznych (oświatowych,

- naukowych, charytatywnych, związków zawodowych),
 - b) bieżące informacje o działalności stowarzyszeń (posiedzenia, akcje, imprezy),
 - c) przestępczość i margines społeczny (reportaże, doniesienia, oceny),
 - d) dyskusje na tematy społeczne,
 - e) oceny sytuacji społecznej (komentarze, felietony, analizy, prognozy),
 - f) relacje i fragmenty wspomnień działaczy społecznych.
6. Prasa źródłem do badań zagadnień gospodarczych (raczej w mikroskalach - miasto, okręg):
- a) programy i plany gospodarcze - prezentacja założeń, oceny realizacji,
 - b) koniunktura gospodarcza: informacje giełdowe, dane o poziomie cen i płać, popycie i podaży, dane dotyczące poszczególnych gałęzi gospodarki (artykuły, ogłoszenia drobne, informacje o inwestycjach, oceny i komentarze),
 - c) prospekty firm oferujących sprzedaż akcji (prospekty emisyjne, prywatyzacyjne),
 - d) wchodzenie na rynek firm i produktów (reklamy, ogłoszenia).
7. Prasa jako źródło do badań nad kulturą (do badania wielu zagadnień kulturalnych określone tytuły mają rangę źródła pierwszorzędного):
- a) plany rozwoju kultury - omówienia założeń, oceny realizacji,
 - b) wydarzenia kulturalne: imprezy, spektakle, premiery, wydawnictwa (sprawozdania, reportaże, recenzje),
 - c) sylwetki ludzi kultury (artykuły biograficzne, wywiady),
8. Życie codzienne określonych społeczności (duża przydatność prasy - zwłaszcza codziennej):
- a) warunki życia: zarobki, ceny, płace, sytuacja mieszkaniowa, zdrowotność,
 - b) obyczaje: styl życia, rozrywki, moda.
9. Prasa źródłem do badań dziejów miast, miasteczek, makro- i mikroregionów.

Załącznik 4.

Proces przygotowania edycji źródeł

A. Wydawnictwo o charakterze naukowym:

- a) powstanie koncepcji wydawnictwa (rodzaj wydawnictwa, zakres problemowy, terytorialny i chronologiczny, przewidywana objętość),
- b) kwerenda (rozpoznanie rozmiarów bazy źródłowej i gromadzenie źródeł - na ogół oryginalnych i niepublikowanych przekazów pochodzących przede wszystkim z archiwów a także bibliotek i zbiorów prywatnych),

- c) selekcja zebranych źródeł (w edytorstwie źródeł z XIX i XX w. jeden z najważniejszych etapów), czasami także selekcja materiałów o innej proveniencji, które zostaną opublikowane w aneksie,
- d) opracowanie oprawy edytorskiej do poszczególnych dokumentów:
 - opracowanie przypisów do dokumentów: przypisy rzeczowe oznaczone odsyłaczami liczbowymi, przypisy tekstowe - oznaczone odsyłaczami z małych liter alfabetu łacińskiego,
 - opracowanie legend do dokumentów (informacje o pochodzeniu przekazów - możliwość dotarcia do podstawy wydawniczej; informacje o formie przekazów, np. rękopis, maszynopis, druk; oryginał, kopia,
 - tworzenie nagłówków (ustalenie datacji; wystawcy i odbiorcy; rodzaju przekazu, np. memoriał, notatka, okólnik, pismo, raport, sprawozdanie; sformułowanie informacji o treści przekazu - regestu),
- e) uporządkowanie dokumentów wg nagłówków (datacja),
- f) opracowanie oprawy edytorskiej do całego wydawnictwa źródłowego:
 - wykaz skrótów (użytych w legendach dokumentów),
 - spis (wykaz) dokumentów zamieszczonych w wydawnictwie - numery, pełne nagłówki, strony,
 - opracowanie indeksu lub indeksów (miejscowości lub nazw geograficznych, osobowego, rzeczowego, czasami innych indeksów specjalnych),
 - przedmowa (cele wydawnictwa, jego budowa, informacje o procesie jego powstawania),
 - wstęp (ogólna charakterystyka zagadnienia, którego źródła dotyczą, charakterystyka źródeł i ocena ich wiarygodności, możliwości wykorzystania wydawnictwa),
- g) oddanie wydawnictwa do składu (lub wykonanie przez wydawcę formatowania komputerowego): ustalenie wielkości i kroju czcionek, oprawa graficzna,
- h) korekta (odbitki szrotkowej lub próbnego wydruku komputerowego),
- i) ukazanie się wydawnictwa (jeśli wydawca otrzymał egzemplarze gratisowe to obdziela nimi ewentualnych recenzentów, zwierzchników, rodzinę i przyjaciół),
- j) oczekiwanie na honorarium (lub jego resztę, jeśli udało się wcześniej otrzymać zaliczkę), na recenzje.

B. Wydawnictwo o charakterze dydaktycznym:

- a) powstanie koncepcji wydawnictwa (uściślenie celu edycji, np. rozszerzenie i uzupełnienie materiału podręcznikowego, kształtowanie umiejętności analizy źródeł, sprawdzenie tej umiejętności; uściślenie zakresu problemowego, chronologicznego i terytorialnego, przewidy-

- wana objętość),
- b) kwerenda (rozpoznanie rozmiarów bazy źródłowej i gromadzenie źródeł - zwykle wykorzystywane są naukowe edycje źródeł, rzadziej zasoby archiwalne, biblioteczne i zbiory prywatne),
 - c) selekcja zebranych źródeł (pod uwagę brana jest przede wszystkim czytelność treści przekazów i cele dydaktyczne jakie mogą być osiągnięte poprzez ich analizę (poznawcze, kształcące, wychowawcze),
 - d) opracowanie oprawy edytorskiej do poszczególnych dokumentów:
 - opracowanie przypisów do dokumentów - jeden rodzaj przypisów, zwykle mają charakter rzeczowy: wyjaśnienie trudniejszych terminów, słów i zwrotów obcojęzycznych, informacje o osobach występujących w tekstach,
 - tworzenie nagłówków (ustalenie datacji; wystawcy i odbiorcy; rodzaju przekazu, np. memoriał, notatka, okólnik, pismo, raport, sprawozdanie; sformułowanie informacji o treści przekazu - regestu),
 - e) uporządkowanie dokumentów wg nagłówków (datacja) lub chronologicznie w obrębie części wydawnictwa, np. osobno teksty z historii powszechnej i osobno z historii ojczystej,
 - f) opracowanie oprawy edytorskiej do całego wydawnictwa źródłowego:
 - spis (wykaz) przekazów źródłowych zamieszczonych w wydawnictwie - numery, pełne nagłówki, strony (niekiedy dopiero w wykazie pojawiają się dane o podstawie wydawniczej),
 - wstęp (cele wydawnictwa, jego budowa, informacje o procesie jego powstawania, możliwości i propozycje wykorzystania w procesie dydaktycznym),
 - g-j) jak w przypadku wydawnictwa o charakterze naukowym.

Załącznik 5.

Źródła narracyjne. Memorialistyka i epistolografia

Najważniejsze gatunki źródeł narracyjnych dla XIX i XX w.:

- a) dzienniki,
- b) pamiętniki (memuary),
- c) wspomnienia,
- d) autobiografie,
- e) relacje,
- f) wywiady,
- g) rzadziej: kroniki,
- h) listy (kolekcje: "listy do", odpisy listów wysyłanych - zebrane przez adresata lub autora, korespondencja dwustronna pomiędzy dwoma osobami, listy różnych osób zebrane przez jednego kolekcjonera).

1. Przyczyny powstawania:
 - a) pisane "dla siebie", z wewnętrznej potrzeby (do szuflady, "zniszczyć po mojej śmierci"),
 - b) z myślą o współczesnych i przyszłych pokoleniach (chęć przekazania doświadczeń, wyjaśnienia własnych poczynań i ich motywów, usprawiedliwienia błędów),
 - c) cele komercyjne (sława, nagrody, wysokie honoraria),
 - d) inspiracja - źródła wywołane:
 - zachęty słuchaczy opowieści,
 - w odpowiedzi na konkursy,
 - współtworzone z inspiratorem - relacja, wywiad, odpowiedzi opisowe na pytania ankietowe.
2. Postać zewnętrzna źródeł narracyjnych:
 - a) pisane:
 - rękopiśmienne - oryginały i kopie (zbiory specjalne bibliotek, kolekcje np. relacji w muzeach i archiwach, zbiory prywatne),
 - drukowane (publikowane): dla celów naukowych i trudne w odbiorze
 - z oprawą edytorską, in extenso - łatwe w odbiorze i dla szerszego odbiorcy;
 - b) niepisane - rejestracje na nośnikach audiowizualnych (płyty, taśmy).
3. Zagadnienia krytyki źródeł narracyjnych:
 - a) studia nad osobą autora (twórca, współtwórca-inspirator)
 - b) czas powstania źródła (odległość w czasie od pisywanych wydarzeń, fazy powstawania, charakter inspiracji,
 - c) zakres (chronologiczny, terytorialny, problemowy),
 - d) kompetencja historyczna (wykorzystanie wiedzy pozaźródłowej, konfrontacja z innymi źródłami),
 - e) ocena możliwości wykorzystania źródła:
 - faktografii,
 - ocen, opinii, komentarzy.
4. Uwagi ogólne dotyczące przydatności źródeł narracyjnych:
 - a) ważne gdy nie zachowały się inne źródła, np. dokumenty (konspiracja, kataklizmy, świadome niszczenie dokumentacji),
 - b) faktografia dotycząca wydarzeń zakulisowych, tajnych negocjacji, spraw intymnych,
 - c) możliwość badania mentalności i sposobów myślenia twórców, kształtowania się tych poglądów i wzajemnych wpływów (korespondencja),
 - d) sądy wartościujące - oceny i opinie,
 - e) unikatowe informacje o życiu prywatnym i życiu codziennym, atmosferze epoki, środowiska.

Załącznik 6.

Źródła audiowizualne

1. Nazwa dyscypliny (kierunku badań): dokumentacja audialna, źródła foto-fono-kino, źródła o mechanicznym (elektronicznym) systemie rejestracji danych.
2. Urządzenia do zapisu i odtwarzania oraz nośniki obrazu

Zapis (rejestracja)	Nośnik (utrwalenie i przechowywanie)	Odtwarzanie
Camera obscura	Papier, pergamin	
Aparat dagerotypowy	Płyta szklana z substancjami światłoczułymi, tektura, karton pokryty emalią	
Aparat fotograficzny	Błona, folia, klisza celuloidowa, papier światłoczuły	Diaskop, epidiaskop rzutnik, przeglądarka
Kamera filmowa	Taśma filmowa negatywowa, pozytywowa	Ekran, stół mikserski projektor
Kamera dźwiękowa	Taśma filmowa ze ścieżką dźwiękową	j.w.
Kamera telewizyjna	Taśma ampeksowa, taśma BETACAM, płyta video	Telekino, magnetowid odtwarzacze video i płyt wizyjnych, monitor
Kamera video (zapis magnetyczny i cyfrowy)	Taśma VHS (szpula, kaseta)	Kamera video, magnetowid, odtwarzacz video
Skaner komputerowy	Dysk HDD, dyskietka, płyta CD recordable, płyta DVD Internet	Monitor, drukarka odtwarzacz DVD
Magnetowid	Taśma VHS w kasecie	Magnetowid, monitor

3. Urządzenia do zapisu i odtwarzania oraz nośniki zapisu dźwiękowego:

Zapis (rejestracja)	Nośnik (utrwalenie i przechowywanie)	Odtwarzanie
Fonograf Mikrofon, matryca	Walec pokryty woskiem Płyta metalowa, ebonitowa	Fonograf, wzmacniacz Gramofon (adapter, patefon)

Mikrofon, gramofon studyjny, matryca	Płyta winylowa	Gramofon
Mikrofon, magnetofon	Drut miedziany, taśma (szpula, kaset), płyta CD	Magnetofon, odtwarzacz CD
Mikrofon, komputer	Dysk HDD, dyskietka, płyta CD	Karta dźwiękowa
Sygnal/mikrofon, magnetowid	Taśma magnetowidowa	Magnetowid, monitor

4. Przekazy audiowizualne jako materiał ilustracyjny do opracowań historycznych:
 - fotografie jako ilustracje w podręcznikach i opracowaniach,
 - nagrania dźwiękowe i sekwencje filmowe jako materiał do filmów i audycji popularnonaukowych.
5. Możliwości wykorzystania źródeł audiowizualnych w badaniach historycznych:
 - fotografie - obecność osób, stroje, budownictwo, wystrój uroczystości,
 - filmy - ruch ludzi (mimika, gestykulacja, zachowanie się widowni, tłumu), pojazdów,
 - nagrania dźwiękowe - dynamika przemówień, odgłosy z tła dźwiękowego, fragmenty niepublikowane.
6. Problemy krytyki źródeł audiowizualnych - możliwości fałszerstw: inscenizacje, montaż dźwiękowe i obrazowe (fotomontaż i montaż filmowy), retusze.
7. Gatunki źródeł audiowizualnych:

Dźwięk

Zapis dźwiękowy:

"na żywo" (taśma magnetofonowa, taśma filmowa ze ścieżką dźwiękową, taśma video) postsynchron ("dogranie" dźwięku na ścieżkę dźwiękową), realizacja dźwięku do gotowego obrazu, zapis dźwiękowy z określonego miejsca (ustawienie mikrofonu), zapis przypadkowy, tzw. tło dźwiękowe.

Obraz

Fotografia
Film niemy
Nagranie video
Obraz skanowany do komputera
Napisy z objaśnieniami, (fotografia, film)

Obraz

Film
- film dokumentalny
- dokument
- fabularyzowany
- reportaż filmowy, telewizyjny
- kronika filmowa
- film fabularny
- rejestracja video i DVD (profesjonalna i amatorska)
Publicystyka audiowizualna (rejestracja DTV i innych programów)

Nauki pomocnicze historii XIX i XX w. - dwa programy zajęć dydaktycznych

Program nr 1 (5 godz. wykładu i 10 godz. ćwiczeń)

Wykłady:

Zakres i zadania nauk pomocniczych historii XIX i XX w.

Ogólna charakterystyka czynników źródłotwórczych działających w XIX i XX w.

Gromadzenie, przechowywanie i udostępnianie źródeł: archiwa, biblioteki i muzea.

Ćwiczenia:

Prasoznawstwo historyczne.

Źródła narracyjne.

Źródła audiowizualne.

Edytorstwo źródeł nowożytnych i najnowszych.

Specyfika krytyki źródeł z XIX i XX w.

Lektura:

I. Ilnatowicz, *Nauki pomocnicze historii XIX i XX wieku*, Warszawa 1990;

K. Bobowski, K. Burski, B. Turoń, *Encyklopedia nauk pomocniczych historii nowożytnej i najnowszej*, Wrocław 1976;

J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Lublin 1968; Warszawa 1983;

I. Ilnatowicz, *Vademecum do badań nad historią XIX i XX wieku*, t. 1-2, Warszawa 1967, 1969.

Cel:

zapoznanie studentów z gatunkami źródeł historycznych z XIX i XX w., zasadami ich gromadzenia, przechowywania i udostępniania, zwłaszcza zaś specyfiką postępowania krytycznego i interpretacji.

Warunki uzyskania zaliczenia:

obecność i aktywność na zajęciach, indywidualne charakterystyki źródłoznawcze różnych gatunków źródeł nowożytnych i najnowszych.

Program nr 2 (15 godz. wykładów i 45 godz. ćwiczeń)

Wykłady:

1. Zakres i zadania nauk pomocniczych historii XIX i XX w. (pojęcie nauk pomocniczych historii, zakres i zadania, kryteria wyodrębniania nauk pomocniczych historii nowożytnej i najnowszej, najważniejsze dyscypliny, nauki pomocnicze a tzw. nauki posiłkujące historię).
2. Ogólna charakterystyka czynników źródłotwórczych działających w XIX i XX w. (pojęcie, czynniki polityczne, gospodarcze, społeczno-kulturalne).

3. Polityczne i społeczno-kulturalne czynniki źródłotwórcze (nowe rodzaje dokumentacji politycznej i społecznej, alfabetyzacja społeczeństwa i jej znaczenie, stowarzyszenia, wzrost znaczenia prasy, utwory literackie, źródła wywołane).
4. Czynniki źródłotwórcze o charakterze gospodarczym (zmiany w zakresie przemysłu, handlu i rolnictwa - nowe rodzaje dokumentacji gospodarczej; zmiany w zakresie techniki - rozwój drukarstwa i najnowsze techniki powielania tekstów, źródła audiowizualne).
5. Gromadzenie, przechowywanie i udostępnianie źródeł: archiwa (początki archiwów, podstawowe pojęcia archiwalne, organizacja sieci archiwalnej w Polsce, zasady gromadzenia i opracowywania zasobów, pomoce archiwalne, zasady udostępniania zasobów).
6. Gromadzenie, przechowywanie i udostępnianie źródeł: biblioteki i muzea (gromadzenie zbiorów, organizacja sieci, rodzaje przechowywanych materiałów, pomoce biblioteczne i muzealne, ważniejsze instytucje w Polsce i ich zbiory, zasady udostępniania).
7. Prasoznawstwo historyczne (podstawowe pojęcia prasoznawcze, prasa jako źródło historyczne, badania historycznoprasowe na świecie i w Polsce, rodzaje i przykłady opracowań historycznoprasowych).
8. Specyfika krytyki źródeł z XIX i XX w. (ogólne zasady krytyki zewnętrznej i wewnętrznej, odczytanie źródła, problem autorstwa, datowanie źródła, problemy wiarygodności, oceny przydatności i interpretacji źródeł nowożytnych i najnowszych, znaczenie edytorstwa źródeł archiwalnych i rękopiśmiennych).

Ćwiczenia:

1. Omówienie programu zajęć i podstawowej literatury oraz metod przeprowadzenia ćwiczeń (notatki, dyskusje, prace własne, zagajenia do dyskusji).
2. Zakres i zadania nauk pomocniczych historii nowożytnej i najnowszej (patrz Wykład 1). Próba ustalenia listy nauk pomocniczych historii. Prezentacja poglądów dotyczących zakresu i zadań nauk pomocniczych XIX i XX w. (J. Szymański, I. Ichnatowicz, S. Mielczarski).
3. Archiwistyka (1). Podstawowe pojęcia archiwalne. Przedmiot, zakres i podział dyscypliny. Zasady: proveniencji i pertynencji. Podziały zespołów archiwalnych. Organizacja sieci archiwalnej w Polsce.
4. Archiwistyka (2). Drukowane pomoce archiwalne: rodzaje i budowa, przykłady. Praca własna: charakterystyka wybranej pomocy archiwalnej.
5. Archiwistyka (3). Pomoce archiwalne niedrukowane: rodzaje, budowa (Archiwum Państwowe w Łodzi).
6. Archiwistyka (4). Rodzaje materiałów archiwalnych, zasady sporządzania wypisów (j. w.).

7. Archiwistyka (5). Sporządzanie wypisów ze źródeł archiwalnych (j. w.).
8. Neografia. Czytanie tekstów dokumentów z 1. i 2. poł. XIX w. (kancelaria polska i rosyjska).
9. Bibliologia (1). Rodzaje zbiorów bibliotecznych. Pomoce biblioteczne. Charakterystyka ważniejszych zbiorów w Polsce.
10. Bibliologia (2). Rękopisy biblioteczne i inne zbiory specjalne (Biblioteka Uniwersytecka w Łodzi).
11. Edytorstwo źródeł archiwalnych i bibliotecznych (1). Cele edytorstwa źródeł z XIX i XX w., rodzaje wydawnictw źródłowych, proces powstawania wydawnictwa źródłowego, oprawa edytorska.
12. Edytorstwo źródeł archiwalnych i bibliotecznych (2). Prezentacja wydawnictw źródłowych. Praca własna: charakterystyka budowy i ocena przydatności wybranego wydawnictwa źródłowego.
13. Źródła narracyjne (1). Charakterystyka poszczególnych gatunków, ocena przydatności źródłowej.
14. Źródła narracyjne (2). Prezentacja drukowanych pamiętników, wspomnień, zbiorów korespondencji. Praca własna: charakterystyka edytorska i źródłoznawcza wybranego źródła narracyjnego.
15. Prasoznawstwo historyczne (1). Podstawowe pojęcia prasoznawcze: prasa, cechy i funkcje prasy, opinia publiczna, cenzura i jej rodzaje.
16. Prasoznawstwo historyczne (2). Potrzeby i możliwości korzystania z prasy w badaniach historycznych. Gatunki literatury historyczno-prasowej.
17. Prasoznawstwo historyczne (3). Charakterystyki opracowań historycznoprasowych. Praca własna: charakterystyka wybranego opracowania naukowego z zakresu dziejów prasy.
18. Źródła audiowizualne (1). Charakterystyka gatunków, powstanie, urządzenia rejestrujące i odtwarzające, nośniki zapisu obrazu i dźwięku.
19. Źródła audiowizualne (2). Dyskusja w oparciu o fotografie na temat wykorzystania i krytyki. Praca własna: charakterystyka źródłoznawcza wybranej fotografii.
20. Źródła audiowizualne (3). Możliwości badań na podstawie filmu i nagrań video. Praca własna: analiza i ocena przydatności badawczej wybranego filmu dokumentalnego.
21. Muzealnictwo (1). Muzea w Polsce, rodzaje i zbiory, literatura muzealna: przewodniki, katalogi, foldery.
22. Muzealnictwo (2). Możliwości wykorzystania źródeł materialnych w badaniach historycznych (Muzeum Tradycji Niepodległościowych w Łodzi).
23. Epigrafika XIX i XX w. (1). Przedmiot i zakres badań. Epigrafika sepulkralna: zasady inwentaryzacyjne, prezentacja ewidencji zabytków. Rodzaje opracowań epigraficznych i zabytkoznawczych.

- Uwagi:**

Kolejność realizacji poszczególnych bloków tematycznych bywa różna. Pod uwagę jest brana opinia danej grupy studenckiej a także terminy zaproponowane przez instytucje, w których obiektach odbywa się część zajęć.